

Geschiedenis & Samenleving

Kennisbasis inhoud en didactiek

Cees van der Kooij &
Marjan de Groot-Reuvekamp

5^e druk

Geschiedenis & Samenleving

Kennisbasis Inhoud en Didactiek

Cees van der Kooij

Marjan de Groot-Reuvekamp

Vijfde druk

Noordhoff Groningen

Ontwerp omslag: G2K Creative Agency (Groningen-Amsterdam)

Omslagillustratie: Hero Images 339_01119

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op mijnnoordhoff.nl.

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan
deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie
of uitgever ontleen.

0 / 21

© 2021 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland.

Deze uitgave is beschermd op grond van het auteursrecht. Wanneer u (her)gebruik
wilt maken van de informatie in deze uitgave, dient u vooraf schriftelijke toestemming
te verkrijgen van Noordhoff Uitgevers bv. Meer informatie over collectieve regelingen
voor het onderwijs is te vinden op onderwijsauteursrecht.nl.

*This publication is protected by copyright. Prior written permission of Noordhoff
Uitgevers bv is required to (re)use the information in this publication.*

ISBN (ebook) 978-90-01-29182-2

ISBN 978-90-01-29181-5

NUR 846

Woord vooraf

Op de basisschool maken leerlingen kennis met geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen (waaronder staatsinrichting) en geestelijke stromingen. Studenten van Pedagogische Academies voor het Basisonderwijs (pabo) bereiden zich voor op het verzorgen van lessen in deze vakgebieden. In dit boek zijn geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen (waaronder staatsinrichting) en geestelijke stromingen bijeengebracht onder de titel *Geschiedenis & Samenleving*. Dat is ook de titel van dit boek geworden. *Geschiedenis & Samenleving* bestaat uit een studieboek en uitgebreide digitale ondersteuning via www.geschiedenisensamenleving.noordhoff.nl. Het boek is onderverdeeld in een *Kennisbasis Inhoud* en een *Kennisbasis Didactiek*.

Voor de vijfde druk is zowel de *Kennisbasis Inhoud* als de *Kennisbasis Didactiek* grondig herzien. De Canon van Nederland is zowel in deel 1 als in deel 2 vervangen door de in 2020 vastgestelde herijkte Canon van Nederland. De einddatum van de herziening – de inleverdatum bij de uitgever – is september 2020.

Opmerkingen van gebruikers zijn verwerkt, waardoor onder meer hoofdstuk 2 over de *Tijd van Grieken en Romeinen* een andere indeling heeft gekregen. Hoofdstuk 10 over de *Tijd van Televisie en Computer* is sterk geactualiseerd en opnieuw ingedeeld. Actuele discussies over thema's als kolonialisme, slavernij en oorlogsmisdaden in Indonesië duren anno 2020 nog steeds voort en hebben als zodanig een plaats gekregen in deze druk. De traditie van de vorige drukken om de geschiedenis te beschrijven is echter voortgezet: aandacht voor 'zwarte bladzijden', maar geen 'inquisitiegeschiedenis.'

De structuur qua hoofdstukindeling van de *Kennisbasis Didactiek* is gehandhaafd. De inhoud van de hoofdstukken is grondig geactualiseerd, naar aanleiding van resultaten van nieuw onderzoek onder meer op het gebied van de ontwikkeling van historisch tijdsbesef en op het gebied van het belang van de historische context. De herziening van kerndoelen voor het basisonderwijs via het traject van curriculum.nu is midden 2020 nog lang niet afgerond.

Voorafgaand aan de *Kennisbasis Inhoud* en de *Kennisbasis Didactiek* is een samenvatting van de herijkte *Kennisbasis Geschiedenis voor de Pabo* (2018) opgenomen. Deze *Kennisbasis Geschiedenis* vormt samen met de kerndoelen voor het basisonderwijs de kern van dit studieboek. De kerndoelen voor het basisonderwijs zijn aan het eind van dit boek als bijlage opgenomen.

Aan de hand van dit boek kun je je als pabo-student een duidelijk beeld vormen van de tien tijdvakken waarin de geschiedenis onderverdeeld is. Het boek kan gebruikt worden tijdens je studie, maar ook om, ter voorbereiding op een les over een tijdvak, het desbetreffende hoofdstuk nog eens door te nemen om de belangrijkste zaken weer even op een rij te zetten. Tegelijkertijd beschik je over een uitgebreid repertoire aan didactische aanwijzingen voor het geven van lessen. Naast de inhoud biedt een register de mogelijkheid om snel iets op te zoeken in het boek (deel 1 en deel 2 hebben elk een eigen register). Ieder hoofdstuk bevat een beknopte literatuuropgave. Bij de hoofdstukken over de *Kennisbasis didactiek* staan voor de verschillende fasen in de pabo-opleiding studie- en onderzoeksopdrachten.

Op www.geschiedenisensamenleving.noordhoff.nl vind je per hoofdstuk uitgebreidere opgaven van (jeugd)literatuur. Daar staan een uitgebreide toetsenbank, verwerkings- en toetsopdrachten, verwijzingen naar websites en musea, samenvattingen van alle hoofdstukken en mini-colleges over een aspect van elk hoofdstuk. De combinatie van boek en website maakt het mogelijk om actuele informatie en bronnen aan *Geschiedenis & Samenleving* toe te voegen.

Geschiedenis & Samenleving is tijdens het schrijfproces op onderdelen door verschillende mensen van kritisch commentaar voorzien. Het voert te ver om hen hier allemaal met naam te noemen, maar we willen hen bij dezen wel hartelijk bedanken.

Roden – 's Hertogenbosch, september 2020
Cees van der Kooij – Marjan de Groot-Reuvekamp

Inhoud

Inleiding Kennisbasis Geschiedenis voor de Pabo 9

DEEL 1

Kennisbasis Inhoud 11

Inleiding op deel 1 13

- 0 Bronnen van het verleden 17**
 - 0.1 Terreinverkenning 18
 - 0.2 Archeologie: het werk van de archeoloog 20
 - 0.3 Geschiedenis: het werk van de historicus 24
 - Literatuur, een selectie 27
 - Ondersteuning via de website 27

- 1 Tijd van Jagers en Boeren 29**
(tot 3000 v. Chr. in het algemeen en voor de Lage Landen tot 50 v. Chr.)
 - 1.1 Ooit is alles begonnen 32
 - 1.2 Jagers-verzamelaars: Rendierjagers 35
 - 1.3 De eerste boeren: Bandkeramiekers en Hunebedbouwers 43
 - 1.4 OPDRACHT: Van toen naar nu 55
 - Literatuur, een selectie 55
 - Ondersteuning via de website 55

- 2 Tijd van Grieken en Romeinen 57**
(3000 v. Chr. tot 500 n. Chr. in het algemeen en voor de Lage Landen van 50 v. Chr. tot 500 n. Chr.)
 - 2.1 Van stadstaat tot wereldmacht – 1 60
 - 2.2 De agrarisch-stedelijke levenswijze: het verschijnsel stad 61
 - 2.3 Van stadstaat tot wereldmacht – 2 64
 - 2.4 De Lage Landen in de Romeinse tijd 67
 - 2.5 OPDRACHT: Van toen naar nu 78
 - Literatuur, een selectie 78
 - Ondersteuning via de website 78

- 3 Tijd van Monniken en Ridders 79**
(500-1000)
 - 3.1 Strijd om de macht 81
 - 3.2 Strijd om de ziel 86
 - 3.3 Strijd om het bestaan 88
 - 3.4 OPDRACHT: Van toen naar nu 91
 - Literatuur, een selectie 92
 - Ondersteuning via de website 92

- 4 Tijd van Steden en Staten 93 (1000–1500)**
 - 4.1 De Lage Landen onder Bourgondiërs en Habsburgers 95
 - 4.2 Geestelijken, edelen en ridders 99
 - 4.3 Stedelingen en plattelanders 105
 - 4.4 Cultuur in de *Tijd van Steden en Staten* 111
 - 4.5 OPDRACHT: Van toen naar nu 114
 - Literatuur, een selectie 114
 - Ondersteuning via de website 114

- 5 Tijd van Ontdekkers en Hervormers 115 (1500-1600)**
 - 5.1 Europeanen op ontdekkingsreis 118
 - 5.2 Het ware geloof als inzet 123
 - 5.3 Van centralisatie naar afscheiding 128
 - 5.4 OPDRACHT: Van toen naar nu 135
 - Literatuur, een selectie 136
 - Ondersteuning via de website 136

- 6 Tijd van Regenten en Vorsten 137 (1600-1700)**
 - 6.1 Strijd, onafhankelijkheid en grote mogendheid 140
 - 6.2 Een spin in een wereldhandelsweb 146
 - 6.3 Een Gouden Eeuw 152
 - 6.4 OPDRACHT: Van toe naar nu 154
 - Literatuur, een selectie 155
 - Ondersteuning via de website 155

- 7 Tijd van Pruiken en Revoluties 157 (1700-1800)**
 - 7.1 Verdeeldheid in de Republiek 160
 - 7.2 De Bataafse Republiek 165
 - 7.3 Economische achteruitgang en nieuwe ideeën 167
 - 7.4 OPDRACHT: Van toen naar nu 172
 - Literatuur, een selectie 172
 - Ondersteuning via de website 173

- 8 Tijd van Burgers en Stoommachines 175 (1800-1900)**
 - 8.1 Ontwikkelingen in de eerste helft van de negentiende eeuw 178
 - 8.2 Industriële Revolutie 188
 - 8.3 Ontwikkelingen in de tweede helft van de negentiende eeuw 190
 - 8.4 Culturele ontwikkelingen in de negentiende eeuw 197
 - 8.5 OPDRACHT: Van toen naar nu 204
 - Literatuur, een selectie 204
 - Ondersteuning via de website 205

- 9 Tijd van Wereldoorlogen en Holocaust 207 (1900-1950)**
 - 9.1 De Eerste Wereldoorlog (1914-1918) 210
 - 9.2 Het Interbellum (1918-1939) 215
 - 9.3 De Tweede Wereldoorlog (1939-1945) 220
 - 9.4 Wederopbouw en dekolonisatie (1945-1950) 229

- 9.5 Cultuur in de eerste helft van de twintigste eeuw [232](#)
- 9.6 OPDRACHT: Van toen naar nu [237](#)
[Literatuur, een eerste selectie](#) [237](#)
[Ondersteuning via de website](#) [238](#)
- 10 Tijd van Televisie en Computer [239](#)**
(vanaf 1950)
- 10.1 Politieke ontwikkelingen op wereldschaal [242](#)
- 10.2 Sociaaleconomische ontwikkelingen: opbouw van een verzorgingsstaat [254](#)
- 10.3 Culturele ontwikkelingen: naar een multiculturele samenleving [262](#)
- 10.4 OPDRACHT: Van nu naar ... [264](#)
[Literatuur, een eerste selectie](#) [265](#)
[Ondersteuning via de website](#) [265](#)

DEEL 2

[Kennisisbasis Didactiek](#) [267](#)

[Inleiding op deel 2](#) [268](#)

- 11 Doelen voor *Geschiedenis & Samenleving* in het basisonderwijs [271](#)**
Waarover gaat *Geschiedenis & Samenleving* in de basisschool?
- 11.1 Onderwijswetten [272](#)
- 11.2 Kerndoelen in het algemeen [273](#)
- 11.3 Kerndoelen *Mens en Samenleving* [273](#)
- 11.4 Kerndoelen *Geschiedenis/Tijd* [275](#)
- 11.5 De Canon van Nederland [276](#)
- 11.6 Tijdvakken, kenmerkende aspecten en de Canonvensters [278](#)
- 11.7 Leerlijnen en tussendoelen [282](#)
[Literatuur, een selectie](#) [283](#)
[Ondersteuning via de website](#) [283](#)
[Studie- en onderzoeksopdrachten](#) [284](#)
- 12 *Geschiedenis & Samenleving* voor wie? [287](#)**
Kinderen vormen zich beelden van de werkelijkheid
- 12.1 Visies op de ontwikkeling van kinderen tussen 4 en 12 jaar [288](#)
- 12.2 De wereld van het kind en de keuze van leerstof [292](#)
- 12.3 Kind en tijd [298](#)
- 12.4 Problemen bij de ontwikkeling van historisch tijdsbesef [304](#)
[Literatuur, een selectie](#) [309](#)
[Ondersteuning via de website](#) [309](#)
[Studie- en onderzoeksopdrachten](#) [310](#)
- 13 Beeldvorming [313](#)**
Een basisbegrip voor de ontwikkeling van historisch besef
- 13.1 Historisch besef en beeldvorming [314](#)
- 13.2 Beeldvorming als didactisch begrip [315](#)
- 13.3 Beeldvormingsschema als hulpmiddel voor geschiedenisonderwijs [316](#)
- 13.4 Beeldvorming door middel van de werkelijkheid [318](#)
- 13.5 Beeldvorming door middel van afbeeldingen [327](#)
- 13.6 Beeldvorming door middel van het gesproken woord [338](#)
- 13.7 Beeldvorming door middel van het geschreven of gedrukte woord [344](#)
- 13.8 Beeldvorming door middel van doen [352](#)

Literatuur, een selectie 362
 Ondersteuning via de website 362
 Studie- en onderzoeksopdrachten 363

14 Van lesdoel tot evaluatie 367

Lesgeven in *Geschiedenis & Samenleving*

- 14.1 Beeldvorming via lessen *Geschiedenis & Samenleving* 368
- 14.2 Voorbereiding van een les en lessenserie 368
- 14.3 Historisch redeneren 370
- 14.4 Vertellen, voorlezen en onderwijsleergesprekken 379
- 14.5 Inleiden in en onderzoekend en ontdekkend leren 384
- 14.6 Verwerking 388
- 14.7 Evaluatie 391
 - Literatuur, een selectie 394
 - Ondersteuning via de website 394
 - Studie- en onderzoeksopdrachten 395

15 Werken met lesmaterialen 399

Onderwijsleermiddelen voor *Geschiedenis & Samenleving*

- 15.1 Werken met methoden voor *Geschiedenis & Samenleving* 400
- 15.2 Methoden voor *Geschiedenis & Samenleving* en Wereldoriëntatie in thema's 403
- 15.3 Geschiedenismethoden en wereldoriënterende thema's in de lespraktijk 406
- 15.4 Burgerschap in methoden 408
- 15.5 Het kiezen van een methode voor *Geschiedenis & Samenleving* 412
- 15.6 Incidenteel lesmateriaal als beeldvormer 417
- 15.7 De mediatheek als beeldvormer 420
- 15.8 Internet als beeldvormer 422
- 15.9 Het kiezen van digitaal lesmateriaal 426
 - Literatuur, een selectie 428
 - Ondersteuning via de website 428
 - Studie- en onderzoeksopdrachten 429

16 Een schoolprogramma voor *Geschiedenis & Samenleving* 433

Een doorgaande lijn voor *Geschiedenis & Samenleving* in de basisschool

- 16.1 Algemene uitgangspunten 434
- 16.2 Plaats van *Geschiedenis & Samenleving*: cursorisch en/of thematisch? 437
- 16.3 Interne structuur van het programma *Geschiedenis & Samenleving* 440
- 16.4 Een programma voor de onderbouw 440
- 16.5 Een programma voor de bovenbouw 445
- 16.6 Leerstofordening voor geschiedenis 449
- 16.7 Inhoud, doelen en benodigde onderwijstijd 454
 - Literatuur, een selectie 455
 - Ondersteuning via de website 455
 - Studie- en onderzoeksopdrachten 456

Bijlage: Kerndoelen Basisonderwijs 459

Register deel 1 462

Register deel 2 472

Illustratieverantwoording 476

Inleiding *Kennisbasis Geschiedenis voor de pabo*

Het doel van dit boek is pabo-studenten goed voor te bereiden op het verzorgen van onderwijs voor de in de wet vermelde kennisgebieden: geschiedenis, maatschappelijke verhoudingen, waaronder staatsinrichting, en geestelijke stromingen. Om te benadrukken dat geschiedenisonderwijs op de basisschool ook het onderwijs omvat in staatsinrichting en geestelijke stromingen, spreken we in dit boek steeds over onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving*.

Het boek is zowel gebaseerd op de kerndoelen voor het basisonderwijs als op de herijkte *Kennisbasis voor de lerarenopleiding basisonderwijs*, die in 2018 is verschenen. Deze kennisbasis beschrijft de basale vakkennis voor de verschillende vakken en het profileringskader waarmee de basiskennis verder kan worden verbreed of verdiept.

Geschiedenis maakt in de kennisbases deel uit van de zaakvakken, die ieder een eigen perspectief bieden waarmee leerlingen naar de wereld kunnen kijken. Geschiedenis onderscheidt zich van de andere vakken door haar perspectief op mensen en ontwikkelingen in de tijd. Onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* draagt bij aan de ontwikkeling van historisch besef of historisch bewustzijn: het besef van de samenhang tussen de interpretatie (het beeld) van het verleden, het begrijpen van het heden en het perspectief op de toekomst. Met historisch besef/bewustzijn kunnen mensen begrijpen dat hedendaagse verschijnselen historisch bepaald en tijdsgebonden zijn en kunnen zij deze verschijnselen op een meer afstandelijke en relativerende wijze beoordelen. Onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* is van belang voor de overdracht van cultuur, de overdracht van waarden en normen en burgerschapsvorming: historische kennis is een van de bouwstenen die leerlingen nodig hebben om als volwaardig staatsburger in de Nederlandse democratie te kunnen functioneren.

Geschiedenis gaat over mensen. Door onderwijs in *Geschiedenis & Samenleving* wordt duidelijk waartoe de mens in de loop der tijd, zowel in positieve als in negatieve zin, in staat is. Zo geeft geschiedenisonderwijs een verdiepende en onmisbare dimensie aan de hedendaagse werkelijkheid en draagt het bij aan de verheldering van het bestaan in de vorm van identiteitsvorming.

De kennisbasis voor geschiedenis beschrijft drie vakconcepten: historische kennis, historisch tijdsbesef en historisch redeneren. Deze concepten hebben zowel betrekking op het leren door de student in de opleiding als op het leren door kinderen in het basisonderwijs.

In deel 1 van dit boek wordt de historische kennis beschreven aan de hand van de tien tijdvakken en de vijftig Canonvensters. Historisch tijdsbesef en historisch redeneren komen aan bod in deel 2, waarin de didactiek centraal staat.

DEEL 1

Kennisbasis Inhoud

- 0 **Bronnen van het verleden** 17
- 1 **Tijd van Jagers en Boeren** (tot 3000 v. Chr. in het algemeen en voor de Lage Landen tot 50 v. Chr.) 29
- 2 **Tijd van Grieken en Romeinen** (3000 v. Chr. tot 500 n. Chr. in het algemeen en voor de Lage Landen van 50 v. Chr. tot 500 n. Chr.) 57
- 3 **Tijd van Monniken en Ridders** (500–1000) 79
- 4 **Tijd van Steden en Staten** (1000–1500) 93
- 5 **Tijd van Ontdekkers en Hervormers** (1500–1600) 115
- 6 **Tijd van Regenten en Vorsten** (1600–1700) 137
- 7 **Tijd van Pruiken en Revoluties** (1700–1800) 157
- 8 **Tijd van Burgers en Stoommachines** (1800–1900) 175
- 9 **Tijd van Wereldoorlogen en Holocaust** (1900–1950) 207
- 10 **Tijd van Televisie en Computer** (vanaf 1950) 239

Inleiding op deel 1

Historische kennis

In de *Kennisbasis Geschiedenis* voor de lerarenopleiding basisonderwijs is historische kennis een van de drie vakconcepten van het geschiedenisonderwijs. Inhoudelijke kennis van het verleden is een voorwaarde om te komen tot historisch besef/historisch bewustzijn en om historisch te kunnen redeneren. De inhoudelijke kennis is vastgelegd in de *Kennisbasis Geschiedenis*, de *Kennisbasis Geestelijke Stromingen* en de kerndoelen voor het basisonderwijs. Tevens bevat de bundel *Kennisbases en profilering lerarenopleiding basisonderwijs* een kort hoofdstuk *Kennisbases zaakvakken*. De bouwstenen die omschreven zijn in de *Kennisbasis Geschiedenis* en in de kerndoelen, zijn:

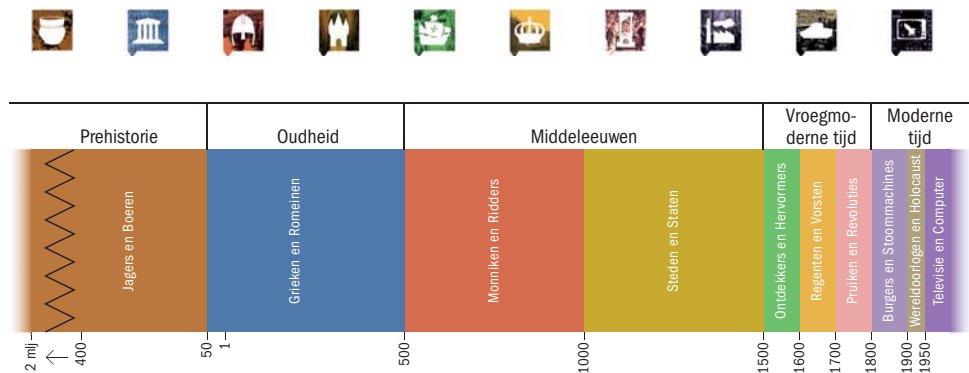
- een oriëntatieschema in de vorm van een onderverdeling van het verleden in tien tijdvakken, zoals in figuur 1;
- voor ieder tijdvak een aantal kenmerkende aspecten van zo'n tijdvak;
- vijftig vensters van de Canon van Nederland voor de hele geschiedenis.

**Kennisbasis
Geschiedenis**

**Historische
kennis**

**Kerndoelen
voor het
basisonderwijs**

FIGUUR 1 Tijdbalk van de tien tijdvakken met erboven de tijdvaklogo's

In het eerste deel van dit boek, de *Kennisbasis Inhoud*, komt de historische kennis aan de orde. Het deel start met een hoofdstuk 0 over hoe kennis over het verleden verzameld is door archeologen en historici. In hoofdstuk 0 komt ook het belang van bronnenstudie, zoals ook omschreven in de kerndoelen voor het basisonderwijs, aan de orde.

Vervolgens worden per hoofdstuk de tien tijdvakken met de kenmerkende aspecten en de Canonvensters in chronologische volgorde besproken. Ieder hoofdstuk begint met een instap vanuit het heden met 'Berichten uit de media'. Dit zijn berichten die aangeven hoe de inhoud van een tijdvak verbonden is met het heden. Deze berichten worden gevolgd door een korte

Bronnenstudie

Kantelpunten

inleiding, waarin de verbinding tussen de tijdvakken benadrukt wordt en de essentie van het betreffende tijdvak kort beschreven wordt. Daarna volgt een jaartallenlijst voor dat tijdvak. Jaartallen die verwijzen naar ingrijpende veranderingen, ook wel kantelpunten genoemd, staan vetgedrukt. Daarna volgt een overzicht van de inhoud van een tijdvak, vaak opgesplitst in politieke, sociaaleconomische en culturele (inclusief religieuze) aspecten. Het volgende onderdeel is 'Van toen naar nu'. Hier staan opdrachten die laten nadenken over de doorgaande lijn in het geschiedenisverhaal, met enerzijds herhaling van aspecten uit voorgaande hoofdstukken en anderzijds een vooruitblik naar wat nog komen gaat richting het heden. In feite betreft dit een eerste oefening in diachronisch denken: denken over de ontwikkeling van een verschijnsel door de tijd heen.

Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een beknopte literatuurlijst. De nadruk ligt hierbij op naslagwerken die aansluiten bij het tijdvak. Nieuw is hier de selectie van paragrafen uit het boek *Wereldgeschiedenis van Nederland*, met het bijbehorende jaartal. De selectie bestaat uit korte uiteenzettingen over onderwerpen uit de Nederlandse geschiedenis die verbonden worden met ontwikkelingen op wereldschaal.

Discussies

Over de verschillende aspecten uit de inhoud van de tijdvakken zijn al enkele jaren heftige discussies gaande, met als inzet de kritiek op het racisme ten tijde van het kolonialisme en ten tijde van de slavernij. Standbeelden zouden moeten worden verwijderd, straatnamen zouden moeten worden gewijzigd en begrippen als 'slaaf' en 'ontdekken' zouden anders omschreven moeten worden. Martin Sommer ziet geschiedenis in deze benadering als *'geschiedenis die steeds meer inquisitiegeschiedenis is geworden, met schuldigverklaringen, eisen van genoegdoening en van excuses'*. Wat daarbij wordt gedaan, is het beoordelen van aspecten uit het verleden met als maat hedendaagse waarden en normen. Historicus Piet Emmer heeft zich tegen deze benadering van het verleden het sterkst verzet: *'Wij behoren de geschiedenis niet te bekijken door de bril van vandaag, maar met de ogen van de tijdgenoten. We moeten het verleden niet willen uitwissen, maar bewaren, bestuderen en begrijpen. En vervolgens mogen we heel blij zijn dat we vandaag leven. (...) Het is belangrijk, juist nu, om te laten zien dat het verleden een vreemd land is.'*

In de beschrijving van de tijdvakken is aangesloten bij de benadering van Piet Emmer: de teksten zijn beschrijvend en niet-beoordelend en ook niet-veroordelend. Eerst bestuderen en begrijpen. Dat resulteert er onder meer in dat ervoor gekozen is om het woord 'slaaf' te blijven gebruiken. Slavernij is van alle tijden. Vandaar dat slavernij in meerdere hoofdstukken aan de orde komt. Op het moment dat we dit schrijven (2020) is er een heftige discussie gaande over het woord 'slaaf'. Een groep mensen wil het woord 'slaaf' vervangen door 'tot slaaf gemaakten', een andere groep vindt dat het woord 'slaaf' voldoende uitdrukt onder welke mensenwaardige omstandigheden een slaaf moet leven. In afwachting van afronding van deze discussie is in dit boek gekozen voor het woord 'slaaf'.

Elfde tijdvak

Er gaan zo nu en dan stemmen op om het tijdvakkenkader uit te breiden met een elfde tijdvak. Gezien de huidige structuur van het tijdvakkenkader zou dan het jaar 2000 de afronding zijn van de *Tijd van Televisie en Computer* en de start van een nieuw tijdvak. De ontwikkelingen vanaf 2000 zijn nog te 'onbestemd' om zo'n elfde tijdvak met kenmerkende aspecten te definiëren. Wel is in de beschrijving van tijdvak 10 de inhoud vanaf 1950

zo goed mogelijk doorgetrokken naar het moment van schrijven van deze herdruk in 2020.

In het tweede deel van dit boek, de *Kennisbasis Didactiek* worden in hoofdstuk 11 de kerndoelen van het basisonderwijs en de andere twee vakconcepten van het geschiedenisonderwijs nader uitgewerkt. De kerndoelen voor het basisonderwijs zijn ook opgenomen in de bijlage achterin dit boek.

Literatuur

- Abrahams, F. (28 juni 2019). 'Slaaf' moet 'slaaf' blijven. *NRC Handelsblad*.
- Emmer, P. (2018), *Het zwart-wit denken voorbij. Een bijdrage aan de discussie over kolonialisme, slavernij en migratie*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.
- Modest, W. & Lelyveld, R. (z.j.). *Woorden doen ertoe. Een Incomplete Gids voor woordkeuze binnen de culturele sector*. Z.pl.: Tropenmuseum, Afrika Museum, Museum Volkenkunde, Wereldmuseum. (www.tropenmuseum.nl/WordsMatter.pdf).

**De geschiedenis van de mensheid is de
meest uitgebreide staalkaart van het
menselijk (on)vermogen.**

0

Bronnen van het verleden

- 0.1 Terreinverkenning
- 0.2 Archeologie: het werk van de archeoloog
- 0.3 Geschiedenis: het werk van de historicus
Literatuur, een selectie
Ondersteuning via de website

BERICHTEN UIT DE MEDIA

1 DRENTSE NEANDERTHALERS

Het ligt er nog in Drenthe, voor wie zorgvuldig gaat zoeken: vuistbijlen, kling, afslagen, een mes van helleflint en zelfs een trainingskampje. Allemaal van Neanderthalers, tienduizenden jaren oud. Drie archeologen gaan spoorzoeken in Drenthe.

NRC Handelsblad, 13-06-2015

2 DE FARCE MET HITLERS DAGBOEKEN

Het Duitse geïllustreerde weekblad *Stern* beweert de dagboeken van Hitler te hebben ontdekt, terwijl niemand ooit heeft vermoed dat de Führer van alle Germanen zijn gedachten persoonlijk aan papier heeft toevertrouwd. (Zelden waren de internationale media zo nerveus als eind april 1983. Maar de dagboeken bleken vervalsingen te zijn.)

de Volkskrant, 20-04-1998

Als inleiding op het geschiedenisverhaal, dat geordend in tien tijdvakken in de volgende hoofdstukken beschreven wordt, behandelen we eerst de vraag hoe zo'n verhaal tot stand kan komen. Waarop is die kennis van het verleden gebaseerd?

De volgende vragen komen aan de orde:

- Wat is het verleden?
- Hoe weten we wat er zich in het verleden afgespeeld heeft?
- Wat zijn bronnen?
- Hoe gaat een archeoloog te werk?
- Hoe gaat een historicus te werk?

Basisschoolleerlingen kunnen uitermate gefascineerd zijn door het idee dat er schatten in de bodem liggen. Dan willen de leerlingen het liefst archeoloog worden. In verschillende musea en op markten zijn zandbakken ingericht, waar ze zelf het schatgraven kunnen beoefenen. Een introductie op het werk van een archeoloog is dan ook op zijn plaats op de basisschool, aan de hand van een actueel onderwerp (een krantenbericht, bijvoorbeeld: 'Opnieuw belangrijke vondst in ...') of gecombineerd met een les over de *Tijd van Jagers en Boeren*. Maar ook het werkterrein van de historicus hoort daar al een beetje thuis: wat zijn bronnen en wat kunnen bronnen ons vertellen? Dit is als volgt verwoord in de kerndoelen *Tijd (Geschiedenis)* voor het primair onderwijs (kerndoel 51): 'De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen.'

0.1 Terreinverkenning

Verleden

Het verleden bestaat niet meer. Alles wat plaatsgevonden heeft tot het moment van nu, behoort tot het verleden. Het verleden begint bij het ontstaan van de aarde en meer specifiek voor historici bij het verschijnen van de eerste mens op aarde. Voor dit boek is gekozen om aan beide beginpunten aandacht te besteden in hoofdstuk 1.

Aspecten van het verleden zijn te reconstrueren. Zo zijn er prehistorische boerderijen nagebouwd, waar je kunt leven als in vroeger tijd. Zo'n reconstructie is een nabootsing, waarin geprobeerd wordt de historische werkelijkheid – het moment van vroeger – zo dicht mogelijk te benaderen. Het blijft een benadering. Het is niet mogelijk, zoals regelmatig in historische jeugdboeken gebeurt, om met een tijdsmachine terug te gaan in de tijd.

Beeldvorming

Om een beeld te vormen van een historisch onderwerp – bijvoorbeeld het leven in het Hollandse dorp Graft in de zeventiende eeuw – kan gebruikgemaakt worden van historische studies, zoals in het boek *Een dorp in de polder. Graft in de 17de eeuw* van A.Th. van Deursen. De auteur heeft materiaal verzameld en geordend en op basis daarvan een beschrijving gegeven van het zeventiende-eeuwse Graft: onder meer het dorp, de bewoners, de opvoeding, de standen en de normen en waarden. Dankzij dat boek gaat het zeventiende-eeuwse dorp op papier leven. Maar het is en blijft een reconstructie, waarvoor de auteur een omvangrijke speurtocht ondernomen heeft in landelijke, regionale en lokale archieven. Het boek eindigt dan ook met *Bronnen en literatuur*, waarin alle bestudeerde primaire bronnen, zoals de doop-, trouw- en begraafboeken en notariële archieven, en alle geraadpleegde literatuur (secundaire bronnen) opgesomd worden.

Voor een reconstructie van het verleden kan alles wat uit dat verleden bewust of onbewust bewaard gebleven is, gebruikt worden. Voor die reconstructie zijn er verschillende soorten bronnen voorhanden.

Voor de vroegste geschiedenis, de prehistorie oftewel de tijd waaruit geen schriftelijke bronnen bewaard gebleven zijn, bestaan de bronnen uit datgene wat in het bodemarchief te vinden is, bijvoorbeeld gebruiksvoorwerpen als vuurstenen messen, verkleuringen in de grond (de sporen van houten palen), afbeeldingen op grotwanden en grafgraven. Aan de hand van dit soort materiële bronnen moet een beeld gevormd worden van het leven in de prehistorie.

De tijd waarin schriftelijke bronnen aanwezig zijn, heet de historie. Tussen de tijd zonder geschreven berichten en de tijd met volop geschreven berichten is er een overgangstijd, die de protohistorie wordt genoemd. Voor de beeldvorming van de protohistorie zijn er naast bodemvondsten wel enige schriftelijke bronnen, maar het beeld van het leven in die tijd (heel globaal de tijd van 300 n. Chr. tot 1100 n. Chr.) moet toch grotendeels uit bodemvondsten gereconstrueerd worden.

Na de protohistorie zijn er verschillende schriftelijke bronnen, bijvoorbeeld stadsrekeningen, beschikbaar. De beeldvorming wordt dan in toenemende mate bepaald door de schriftelijke bronnen, aangevuld met bodemvondsten in de vorm van in musea en oudheidkamers verzamelde voorwerpen: cultureel erfgoed.

Voor de meer recente geschiedenis zijn er dan nog de audiovisuele bronnen, zoals geluidsopnames, films, video's en dvd's. En voor de meest recente geschiedenis zijn er de mensen die het meegemaakt hebben en die erover kunnen vertellen (oral history).

Bronnen van het verleden worden bewaard op verschillende plaatsen. Een belangrijke bewaarplaats is de bodem, het bodemarchief. Wat al naar boven gekomen is uit dat bodemarchief – bij toeval of door gerichte opgravingen – wordt bewaard in musea en oudheidkamers. Een landelijke verzamelplaats is het Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden, opgericht in 1818. Maar vondsten uit het bodemarchief zijn ook te vinden in provinciale en lokale musea of ter plekke als de sporen in het bodemarchief zichtbaar bewaard gebleven zijn, zoals de fundamenten van een Romeinse stad in Spanje (zie figuur 0.1).

De schriftelijke bronnen worden bewaard in archieven: landelijk in het Nationaal Archief in 's-Gravenhage en provinciaal in de rijksarchieven in de provinciehoofdsteden, op veel plaatsen met stedelijke archieven gecombineerd tot Regionale Historische Centra. Daarnaast zijn er speciale archieven, zoals de kerkelijke archieven en de waterschapsarchieven.

Er zijn twee beroepen die nadrukkelijk gericht zijn op beeldvorming van het verleden: het beroep van de archeoloog en het beroep van de historicus. De archeoloog houdt zich bezig met het bodemarchief, de historicus met het archief.

Bronnen in soorten

Verzamelplaats van het verleden

Onderzoek naar het verleden

FIGUUR 0.1 Sporen in het bodemarchief: overblijfselen van een Romeinse stad in Acinipo (Spanje)

0.2 Archeologie: het werk van de archeoloog

Archeologie

Archeologie is te omschrijven als 'de studie van alles wat de mensen in en op de grond hebben achtergelaten'. Het gaat om een speurtocht naar wat in materiële zin nagelaten is door vroegere generaties, in een poging om via de vondsten een reconstructie van hun leefwijze te maken. Bij opgravingen van een grafveld uit de tijd van de Bandkeramiekers, een middeleeuwse stadskern of de restanten van Het Behouden Huys op Nova Zembla gaat het erom via de opgravingsvondsten meer te weten te komen over het leven van de mensen in die tijd (zie het krantenartikel, figuur 0.2). Door het ontbreken van veel gegevens kan de reconstructie alleen maar onvolledig blijven.

FIGUUR 0.2 Krantenartikel: *Belangrijke vondst*

Belangrijke vondst rond eeuwenoud Deventer gasthuis

DEVENTER, 21 OKT. Archeologen hebben in Deventer grote delen blootgelegd van het Elizabeth Gasthuis, een inrichting voor ouderen, geestelijk gehandicapten en psychiatrische patiënten. De vondsten in de Smedenstraat dateren uit de negende tot begin twintigste eeuw en geven een beeld van de ontwikkeling van het gasthuis en de burgerlijke bewoning eromheen. De oudste vondsten zijn res-

ten van houten woningen uit de negende eeuw. Rond het gasthuis zijn bijgebouwen aangetroffen met resten van ambachtelijke activiteiten zoals van een bronsgieterij en van een kacheltegelbouwer. Ook zijn er resten gevonden van een huis dat begin vijftiende eeuw vermoedelijk toebehoorde aan een hoogwaardigheidsbekleeder. De opgravingen duren tot half december. Daarna wordt er een nieuw verpleeghuis gebouwd. (ANP)

FIGUUR 0.3 Afgraving van de terp van Eenum in 1916

Bij archeologie gaat het om:

- het vinden van archeologisch interessante plekken;
- het zorgvuldig opgraven volgens bepaalde methoden;
- het conserveren van de vondsten;
- het bestuderen van de vondsten (gevolgd door een publicatie).

Het bodemarchief is een rijke en, als het om de prehistorie gaat, de enige bron van gegevens over het verleden. Vandaar dat met het bodemarchief uitermate zorgvuldig omgegaan moet worden: eenmaal verstoord is het archief verdwenen. Zo zijn in de negentiende eeuw heel wat terpen – deels – afgegraven omdat de grond uitermate vruchtbaar is (zie figuur 0.3); daardoor is daar het bodemarchief definitief verdwenen.

Het bodemarchief wordt voortdurend bedreigd door uitbreidingsplannen, wegeaanleg en dergelijke. Op die manier wordt het eigen verleden vernietigd en zijn er steeds noodopgravingen nodig in een poging te redden wat er te redden valt. In de tweede helft van de twintigste eeuw is in Nederland een derde deel van het bodemarchief verdwenen.

Op Europees niveau zijn maatregelen genomen om het archeologisch erfgoed beter te beschermen. Dit gebeurt via het Verdrag van Malta, dat in 1992 vastgesteld is. Een concreet resultaat van de discussies over het Verdrag van Malta is in Nederland onder meer dat in een groot project als de aanleg van de Betuwespoorlijn, meer tijd en ruimte gereserveerd is voor archeologisch onderzoek dan voorheen gebruikelijk was (figuur 0.4 en figuur 1.12).

FIGUUR 0.4 Tijdens archeologisch onderzoek bij de aanleg van de Betuwelijn werden menselijke resten gevonden, het oudste skelet ooit opgegraven (5500 v. Chr.). Het skelet kreeg de naam Trijntje.

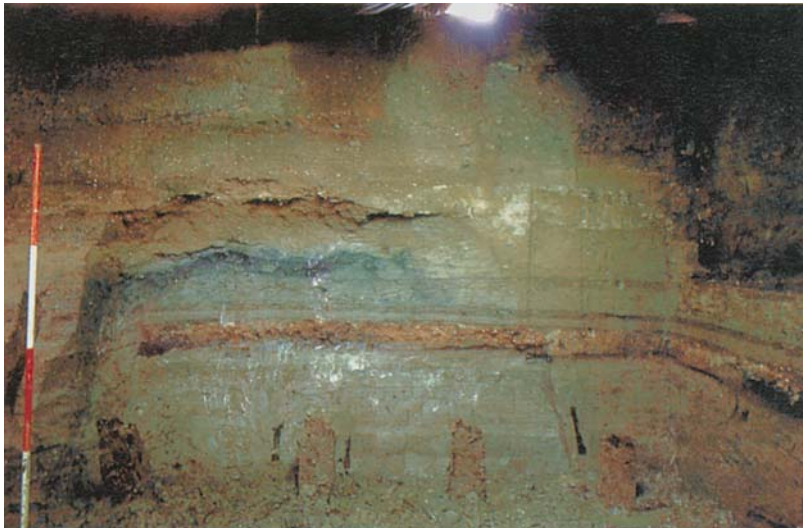

In Nederland waakt de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed over het bodemarchief. Belangrijke vondsten worden gemeld bij deze dienst, waarna in samenwerking met de provinciaal archeoloog (en de stadsarcheoloog) bekeken wordt of er gegraven moet worden.

Opgravingen

Het bodemarchief geeft bij toeval herhaaldelijk schatten prijs. Die schatten komen aan de oppervlakte door natuurlijke ontwikkelingen, bijvoorbeeld aardverschuivingen, of door menselijke activiteiten, bijvoorbeeld door ploegen. Bij toevalvondsten is het voor de archeoloog van groot belang dat vastgesteld wordt waar en onder welke omstandigheden de vondst gedaan is. De vondsten kunnen voorwerpen zijn die de tand des tijds doorstaan hebben. In zandgrond blijven andere zaken bewaard dan onder het wateroppervlak. Het kunnen ook sporen van de voorwerpen zijn, zoals verkleuringen in de grond waar houten palen gestaan hebben en afdrucken van lijken in de grond (lijksilhouetten). Belangrijk bij opgravingen in de diepte zijn doorsneden, die in de vorm van het bodemprofiel de bodemgeschiedenis prijsgeven. Zo zijn op verschillende plaatsen langs de Rijn in het bodemprofiel de sporen teruggevonden van de verbranding van Romeinse verdedigingswerken tijdens de Bataafse Opstand in 69 n. Chr. (zie figuur 0.5).

FIGUUR 0.5 In Valkenburg aan de Rijn is een 15 cm dikke brandlaag aangetroffen, die verband houdt met de vernietiging van het Romeinse fort tijdens de Bataafse Opstand in 69 na Christus.

Het is het werk van de archeoloog om alle grondsporen vast te leggen en op basis daarvan tot verklaringen c.q. interpretaties te komen. Het op te graven gebied wordt daartoe in segmenten verdeeld, als basis voor het intekenen van de vondsten. Vanzelfsprekend worden er ook voortdurend foto's gemaakt. Opgraven, conserveren en bestuderen is tegenwoordig een multidisciplinaire activiteit. Er zijn specialisten op het gebied van stuifmeelkorrelonderzoek, specialisten voor botten en beenderen, specialisten voor aardewerk, maar ook specialisten voor ouderdomsbepaling en voor (paleo-)DNA-onderzoek.

Een belangrijk onderdeel van het werk van de archeoloog is het vaststellen van de ouderdom van een vondst. In de archeologie wordt een onderscheid gemaakt tussen relatieve en absolute ouderdomsbepalingen. Bij relatieve ouderdomsbepalingen gaat het om de onderlinge tijdsverhouding tussen vondsten, waarbij de bodemlaag waarin de vondst gedaan is, de vormgeving (stijl) en het gebruikte materiaal een rol spelen. Daarbij wordt onder meer aangenomen dat de werktuigen in de loop van de tijd professioneler worden. Relatieve ouderdomsbepaling zegt niet iets over de precieze ouderdom. Daarvoor moeten methoden van absolute ouderdomsbepaling toegepast worden. Twee elkaar aanvullende methoden zijn de jaarringenmethode en de C14-methode. Het is gelukt om een tijdrekening te koppelen aan de jaarringen in hout, een tijdrekening, die teruggaat tot het einde van de laatste IJstijd. Bij de C14-methode gaat het om organisch materiaal, dat voor het afsterven uit de lucht radiokoolstof in de vorm van C14 opgenomen heeft. Deze C14-radiokoolstof zendt straling uit, die na het afsterven van het organisch materiaal geleidelijk minder wordt en na 5.568 jaar gehalveerd is. De C14-tijdschaal kan teruggaan tot zo'n 70.000 jaar geleden.

TJERK VERMANING EN DE NEANDERTHALERS

Amateurarcheoloog Tjerk Vermaning had zich in de jaren zestig van de vorige eeuw ten doel gesteld om aan te tonen dat ook in Noord-Nederland Neanderthalers rondgelopen hadden. Hij kwam met vondsten uit akkers in Hoogersmilde en Hijken. Daarmee had hij de geschiedenis vele tienduizenden jaren in de tijd teruggevoerd. Hij ontving grote waardering voor zijn baanbrekende vondsten, ook van beroepsarcheologen als T. Waterbolk van de Rijksuniversiteit Groningen.

FIGUUR 0.6 Omstreden vondsten van Tjerk Vermaning

Maar in Groningen ontstonden twijfels. Inmiddels is duidelijk geworden dat het merendeel van Vermanings vondsten vervalsingen zijn.

Vanaf 2008, 21 jaar na het overlijden van Vermaning, werden in Noord-Drenthe de eerste vondsten uit de Neanderthaltijd gedaan, al snel gevolgd door meerdere sporen van onder andere een kampement. Vermaning kreeg gelijk, de Neanderthalers waren wel in Noord-Nederland geweest, maar dat heeft hij niet bewezen met zijn vervalsingen (zie bericht 1 op blz. 17).

Archeologie

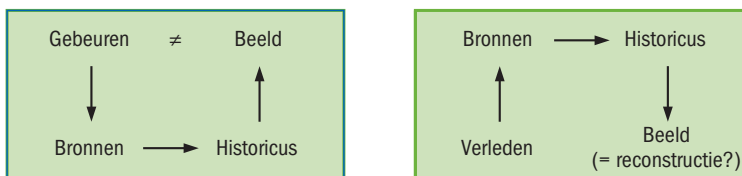
Archeologie of oudheidkunde, zoals het lange tijd heette, gaat terug tot in de zeventiende eeuw. Uit die tijd bestaan enige beschrijvingen van archeologische objecten, zoals de hunebedden. In de negentiende eeuw wordt de aandacht serieuzer in de vorm van de eerste hoogleraar archeologie en de oprichting van provinciale genootschappen en musea. In de eerste helft van de twintigste eeuw is er sprake van een snelle ontwikkeling in de archeologie met onder meer het werk van bioloog-archeoloog Van Giffen. De nadruk ligt in die tijd op onderzoek van begraafplaatsen (grafheuvels, grafvelden en hunebedden) om zo informatie te verzamelen over mensen in vroeger tijd. Tijdens de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog wordt in 1947 de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (nu: Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed) opgericht. Samen met instituten aan de universiteiten, met archeologiebedrijven en met amateurarcheologen wordt het bodemarchief bewaakt. De aandacht heeft zich verplaatst van de begraafplaatsen naar alle aspecten van het dagelijks leven: tegenwoordig worden alle aspecten van de samenleving onderzocht en zo mogelijk gereconstrueerd.

0.3 Geschiedenis: het werk van de historicus

Geschiedenis

Geschiedenis is datgene wat geschied is, ook wel het historisch proces genoemd. Het begrip 'historie' is van een andere orde. Het Griekse woord *historia* betekent 'onderzoek'. Soms komen we het woord in die betekenis nog tegen, bijvoorbeeld in 'natuurlijke historie'. Historie betekent dus eigenlijk het onderzoek naar het historisch proces. Maar in de loop van de tijd zijn de twee begrippen inhoudelijk naar elkaar toe gegroeid en inwisselbaar geworden. Als het gaat om kennis van het historisch proces – geschiedkennis – is het de historicus die deze kennis verzamelt en vormgeeft: het historisch proces als object en de historicus als subject. In schema ziet het er als volgt uit (zie figuur 0.7).

FIGUUR 0.7 Van gebeurtenis naar beeld: links het schema van Harmsen, rechts het schema van Bosch

Bron: Harmsen, blz. 13, en Bosch, blz. 5

Van iets wat in het verleden gebeurd is, zijn verschillende zaken overgebleven: de bronnen. Deze bronnen worden door de historicus verzameld en geordend. Aan die bronnen worden gegevens ontleend – de historische feiten – die samengebracht worden in een verhaal: een beeld. Dit beeld is – net als de reconstructie van de archeoloog – onvolmaakt ten gevolge van de kwantiteit van de bronnen (hoeveel is er bewaard gebleven?), van de kwaliteit van de bronnen (wat zeggen de bronnen?) en vanwege de persoon (en de werkwijze) van de historicus.

Behalve van materiële overblijfselen, waarmee de archeoloog zijn werk moet doen, maakt de historicus ook gebruik van schriftelijke documenten,

overleveringen (volksgebruiken, plaats- en persoonsnamen, zegswijzen en streekverhalen), audiovisueel materiaal en nog levende mensen, die geïnterviewd kunnen worden. Er zijn bronnen die bewust bewaard gebleven zijn en bronnen die onbewust, toevallig bewaard zijn.

Bronnen

Al naar gelang de relatie tussen de bronnen en de gebeurtenis worden de bronnen wel onderverdeeld in primaire bronnen en secundaire bronnen. Zo is het geschiedenisverhaal in de volgende hoofdstukken van dit boek gebaseerd op secundaire bronnen.

Lang niet alle bronnen zijn door de historicus direct te lezen. Zo hebben zich hulpwetenschappen ontwikkeld, waaronder trouwens ook de archeologie wel gerekend wordt. Andere hulpwetenschappen zijn onder meer de toponomie (studie van de plaatsnamen), de numismatiek (studie van munten en penningen), de epigrafie (studie van de inscripties) en de paleografie (studie van het oude schrift).

Voor historisch onderzoek is het belangrijk de aard van de bronnen kritisch te onderzoeken. Tot de bewust bewaarde bronnen behoren de bronnen van de overwinnaars. Van de verliezers is meestal alles verloren gegaan, denk maar eens aan de boekverbrandingen. Onderzoek is nodig omdat er mogelijk sprake is van vervalste bronnen, zoals de dagboeken van Hitler, die niet echt bleken te zijn (zie blz. 26).

Op basis van de studie van de beschikbare bronnen – onder meer in de archieven – komt de historicus tot een verzameling van gegevens, de historische feiten.

Welke historische feiten zijn er uit de bronnen te halen? In het bewuste bronmateriaal overheersen eerst de dynastieke gegevens: de geschiedenis van het vorstenhuis in de vorm van een genealogie. In de loop van het historisch proces krijgt in de bewuste bronnen de natie (geschiedenis van het land en het volk) – samen met het militaire aspect – een belangrijke plaats naast de vorst. Wie iets wil weten over de leefomstandigheden van het volk in deze tijden, is aangewezen op onbewust bewaard gebleven bronnen. Historisch gezien komen de sociaaleconomische geschiedenis en de culturele geschiedenis pas veel later na de politieke geschiedenis in beeld.

Historische feiten

In de geschiedeniswetenschap bestaat de traditie dat de historicus de vindplaatsen (bronnen) van de vermelde historische feiten opgeeft, ofwel aan het eind van het hoofdstuk of het eind van het boek, ofwel onderaan de bladzijde. Zo verschenen er van het standaardwerk van L. de Jong over Nederland in de Tweede Wereldoorlog twee versies: één met voetnoten en één vrijwel zonder.

De historicus stelt het verhaal – het beeld – van het verleden samen op basis van de verzamelde historische feiten. Daarbij speelt de persoon van de historicus een grote rol, en dan vooral de mate waarin de historicus objectief is of kan zijn in de beeldvorming van het verleden. Die objectiviteit staat onder druk van enerzijds bewuste en anderzijds onbewuste factoren. Tot de bewuste factoren behoren de partijdigheid uit persoonlijke motieven (bijvoorbeeld de partijdige publicaties ter ere van het vorstenhuis, de kerk of een bepaalde partij) of de partijdigheid ten opzichte van opdrachtgevers, die zelf eerst bepalen welke historische feiten wel of niet een plaats in de publicatie krijgen.

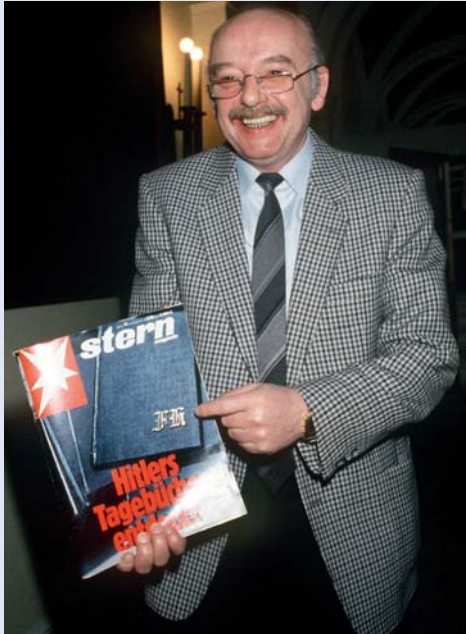
Rol van de historicus

Tot de onbewuste factoren behoren maatschappelijke factoren ofwel de ideologische bevangenschap, waar ieder mens mee te maken heeft: het

DAGBOEKEN VAN HITLER

Grote consternatie ontstond in 1983 toen bekendgemaakt werd dat maar liefst zestig dagboeken ontdekt waren, geschreven door Adolf Hitler. Het handschrift van de dagboeken werd vergeleken met dat van Hitler en authentiek bevonden.

FIGUUR 0.8 Konrad Kurjau toont het blad *Stern* met de reportage.

Bekende figuren stonden achter de vondst, anderen twijfelden. Die laatsten kregen gelijk: het bleken vervalsingen te zijn, gemaakt door één man, Konrad Kurjau. Hij belandde voor deze vervalsing vier jaar in de cel (zie bericht 2 op blz. 17).

ationale en het Europacentrische denkkader of het denkkader van de eigen groep.

Beeld

In het uiteindelijke beeld dat ontstaat uit het werk van de historicus, speelt een groot aantal niet op historische feiten gebaseerde bouwstenen een rol. De ideeën bijvoorbeeld over de ontwikkeling van staten en culturen: een cyclisch proces van ondergaan en geboren worden of een rechtlijnig vooruitgaan? Of het idee dat er samenhang is in de geschiedenis van de hele aarde: bijvoorbeeld vanuit de christelijke opvatting over universaliteit, de christelijke religie als samenbindend element voor de hele wereld of vanuit Europa gedacht (de wereldgeschiedenis met Europa als centrum van alle ontwikkelingen).

Het historisch proces vertoont een voortdurende afwisseling van perioden van continuïteit en perioden van verandering. Er zijn allerlei verklaringen

voor deze afwisseling bedacht, die uiteindelijk van invloed zijn op het gecreëerde beeld: de rol van God, de rol van ideeën (zoals het vooruitgangsidee), de rol van grote mannen, de rol van biologisch bepaalde groepen als rassen en generaties en de rol van de sociaaleconomische structuur.

Literatuur, een selectie

- Akker, C. van den (2019). *Geschiedenis*. Elementaire Deeltjes nr. 66. Amsterdam: Athenaeum.
- Bahn, P. (2015). *Archeologie*. Elementaire Deeltjes nr. 21. Amsterdam: Athenaeum,
- Bazelmans, J. (2015). *Werk van eeuwen. Gesprekken met Tjalling Waterbolk*. Assen: Van Gorcum.
- Beker, Th. & Kooij, C. van der (2002). *Bewaard verleden. Cultureel erfgoed in het primair onderwijs en de lerarenopleiding basisonderwijs*. Enschede: SLO.
- Ginkel, E. van & Verhart, L. (2009). *Onder onze voeten. De archeologie van Nederland*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Harmsen, G. (1998). *Inleiding tot de geschiedenis*. Amsterdam: Sun.
- Sanden, W. van der & Schuring, A. (2018). *De zaak Vermaning. Over een markante amateurarcheoloog in Drenthe*. Zwolle: WBOOKS.

Websites:

<https://www.geschiedenisvandaag.nu/soortenbronnen>
<https://histobron.nl>

Ondersteuning via de website

Een uitgebreidere literatuurlijst en een selectie van museumcollecties bij dit hoofdstuk zijn te vinden op www.geschiedenisensamenleving.noordhoff.nl, evenals een samenvatting van dit hoofdstuk en een interactieve toetsenbank.

